

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

SELF-REALIZATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHER PERSONALITY AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

Стаття присвячена проблемі самореалізації особистості вчителя як важливого педагогічного аспекту в проблемі самовиховання вчителя початкової школи. На основі аналізу наукових підходів до цієї проблеми виявлено, що категорія самореалізації, будучи предметом міждисциплінарного вивчення, розглядається такими науками, як філософія, психологія, соціологія, педагогіка тощо.

У статті розкрито сутність поняття «самореалізація», основні етапи розвитку цього поняття, необхідність професійного самовдосконалення майбутніх учителів. Механізм самореалізації особистості вчителя початкової школи тісно пов'язаний з низкою основних понять («самоідентифікація», «самопроєктування», «самоактуалізація», «самосвідомість» та «самовиховання»), які розглядаються як так звані етапи на шляху професійної самореалізації. Професійна самореалізація вчителя початкової школи полягає у вияві свого «Я» у свідомій, цілеспрямованій реалізації особистісно-цінної, вільно обраної соціальної ролі.

Висвітлено аспекти поняття «самореалізація»: внутрішній (особистісний, завдяки якому така категорія визначає стан, мету або результат, яких можна досягнути в результаті власного росту і розвитку, аспект) та зовнішній (діяльнісний – самореалізація розглядається як процес і засіб досягнення успіху, безпосередньо і в професійній сфері).

Розглянуто функції самореалізації вчителя: рефлексивну (свідому зміну себе і навколишнього світу), ціннісну (оцінювання та вдосконалення себе), комунікативну (розуміння та взаємодію з іншими), мотиваційну (мотиви саморозвитку та самовдосконалення), домінування яких буде залежати від специфіки професійної діяльності.

Під поняттям «самореалізація вчителя початкової школи» розглянуто процес цілеспрямованого втілення предметних сутнісних сил, особистісних якостей та фахових компетентностей, що виявляються як здатність розкривати професійно-педагогічний потенціал у діяльності.

Ключові слова: самореалізація, особистість, самореалізація особистості, самореалізація вчителя, самовиховання, саморозвиток.

The article is devoted to the problem of self-realization of the personality of the teacher as an important pedagogical aspect in the problem of self-education of the primary school teacher. Based on the analysis of scientific approaches to this problem, it is revealed that the category of self-realization, being the subject of interdisciplinary study, is considered by such sciences as philosophy, psychology, sociology, pedagogy and others.

The article describes the essence of the concept of "self-realization", the main stages of development of this concept, the need for professional self-improvement of future teachers. The mechanism of self-realization of the elementary school teacher is closely related to a number of basic concepts ("self-identification", "self-design", "self-actualization", "self-awareness" and "self-education"), which are considered as so-called stages in the path of professional self-realization. The professional self-realization of the elementary school teacher is to express his/her "I" in a conscious, purposeful realization of a personally valuable, freely chosen social role.

Aspects of the concept of "self-realization" are covered: internal (personal, by which this category determines the condition, purpose or result that can be achieved as a result of one's own growth and development, aspect) and external (active – self-realization is considered as a process and a means of success, directly and in the professional field.) aspects.

The functions of the teacher's self-realization are considered: reflexive (conscious change of self and surrounding world), value (evaluation and improvement of self), communicative (understanding and interaction with others), motivational (motives of self-development and self-improvement), the domination of which will depend on the specificity of the profession.

Under the concept of "self-realization of elementary school teachers" is considered the process of purposeful embodiment of tangible essential forces, personal qualities and professional competences, which are manifested as the ability to uncover professional and pedagogical potential in the activity.

Key words: self-realization, personality, self-realization of personality, teacher's self-realization, self-education, self-development.

УДК 378.013

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-4.27>

Катеринюк Х.М.,

студентка III курсу факультету педагогіки, психології та соціальної роботи

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Шульга А.В.,

канд. пед. наук,
асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
факультету педагогіки, психології та соціальної роботи

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Стрімкий розвиток у системі освіти України, інноваційні технології навчання, впровадження у практику нових підходів до подачі інформації, яка надзвичайно швидко оновлюється, вимагають від учителів початкової школи здатності мобільно і самостійно приймати рішення стосовно завдань, які можуть постати перед ними у власній педагогічній діяльності. Тому ще під час навчання у вищих закладах освіти майбутній учитель має набути здібностей щодо самоактуалізації, само-

розвитку та самореалізації, які стануть ефективними показниками професіоналізму на шляху самовдосконалення особистості. Отже, формування особистості вчителя – це проблема не нова, проте надзвичайно актуальна в наш час. Вчителів початкової школи потрібно створити всі умови для того, щоб його творчий потенціал не загубився в сучасному оточенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю проблему досліджували у педагогіці та психології в рамках «Я-концепції» (Р. Берне, Е. Еріксон), про-

блеми людського «Я» і самосвідомості особистості (Р. Ленг, К. Роджерс та ін.), саморегуляції діяльності (О. Конопкін, А. Сосніцький, Ю. Міславський, Г. Чернявська та ін.), самовизначення особистості (Е. Клімов, А. Пряжников та ін.), самовиховання особистості (Л. Рувінський та ін.)

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як показав аналіз сучасних наукових публікацій, проблема самореалізації особистості вивчається вченими, однак потребує більш конкретного вивчення проблема самореалізації особистості вчителя початкової школи.

Мета статті полягає в розкритті сутності поняття «самореалізація особистості вчителя» як важливого педагогічного аспекту в проблемі самовиховання вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Зміни в системі освіти України сприяли підвищеній увазі до особистісного потенціалу людини, створення середовища, що допомагає саморозвитку особистості. Відповідно, процес педагогічних інновацій, пошуку нових шляхів розв'язку педагогічних задач активно розвивається. Діяльність сучасних учителів початкової школи спрямована на організацію навчального процесу в умовах широкого вибору нових підходів. Тільки справжній професіонал, який здатний до самореалізації, може забезпечити її для учнів. Саме тому в наш час виникла необхідність формування спроможності вчителів початкової школи до творчої самореалізації у власній професійній діяльності.

Термін «самореалізація» історично пройшов декілька етапів розвитку. Вперше його визначення сформувалося у Давній Греції, де його пов'язували із самопізнанням (*"nosce de ips um"*, Сократ), розкриттям власного духовного начала, пізнанням істини (Платон), розвитком потенційних можливостей особистості, «повнотою доброчесності», а отже, щастям (Аристотель). З настанням епохи Середньовіччя цю категорію розглядали як постійне духовне самовдосконалення, служіння Богу та життя в гармонії з ним. В епоху Відродження філософи трактували самореалізацію як суб'єктний процес якісних внутрішніх перетворень. Значний внесок стосовно обґрунтування цього концепту здійснили психологи гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). Саме тоді розглядалася характеристика особистості, яка самореалізується, насамперед на рівні самоактуалізації як природної вродженої потреби. У наш час аналіз наукових підходів до цієї проблеми показав, що категорія «самореалізація», будучи предметом міждисциплінарного вивчення, розглядається такими науками, як філософія, психологія, соціологія, педагогіка тощо [10].

На філософському рівні під самореалізацією розуміють:

– реалізацію життєвих цілей (Л. Фейєрбах, В. Мартінюк);

– прояв власної індивідуальності (І. Кант, Г. Чернявська);

– творіння власного життя на матеріалі своєї індивідуальності (Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв);

– розкриття індивідуальності особистості в процесі використання сутнісних сил особистості (В. Муляр, Л. Циренова);

– розвиток своєї індивідуальності (Н. Полубабкіна);

– реалізацію сутності людини, її сил; реалізацію своїх бажань, вмінь, самого себе (Р. Гегель, Б. Братусь, Л. Буєва, І. Донцов, І. Іванов, Л. Коган, І. Кон, В. Кемеров, Н. Кулик, Г. Чернявська).

Етап психологічного осмислення та вивчення явища самореалізації пов'язують із представниками американської «гуманістичної психології». У середині ХХ століття почалося інтенсивне вивчення феномена самореалізації та її ролі в розвитку особистості. Істотний внесок у розвиток ідеї самореалізації внесли А. Адлер, Р. Ассаджолс, А. Маслоу, Р. Олпорт, К. Роджерс, Е. Шострем, У. Шутц, Е. Еріксон та ін. Характерною рисою цієї течії є особлива увага до внутрішнього світу окремої людини, її емоційної сфери. Їх дослідження здійснювалися в рамках ідеї життєвої стратегії людини, заснованої на перевазі внутрішніх і зовнішніх прагнень. Життєва стратегія – це мистецтво організації власного життя, головною метою якого є пошук і здійснення свого унікального сенсу. Представників гуманістичної психології об'єднує загальний підхід до розгляду самоактуалізації, самореалізації особистості, що розуміється як «зростання зсередини», як властива потреба в неперервному саморозвитку. Окрім цього, в роботах зарубіжних психологів самоактуалізація розглядається в трьох аспектах: як потреба, процес, як результат [12].

На думку дослідника І. Шендріка, особистість, яка самореалізується, – це людина, здатна самостійно визначити напрям свого розвитку, але яка при цьому не завжди чітко уявляє його кінцеві результати. Він говорить про те, що необхідно шукати шляхи подолання суперечностей спочатку між директивним характером проєктування освіти і прагненням особистості до життєвого й професійного самовизначення, що відповідає принципам сучасної освіти, заснованим на синергетичному підході, зокрема, принципі самовизначення педагогічних пріоритетів, який базується на закономірності підвищення ефективності самоврядування й саморозвитку педагогічних систем [13]. Отже, поняття «самореалізація» на психологічному рівні розглядається як потреба в неперервному саморозвитку, реалізації всіх своїх здібностей; процес, у результаті якого відбувається прояв, здійснення психологічних властивостей, якостей, цілей, сенсів, емоцій, відчуттів, можливостей, здібностей, самозвеличення індивідуальних можливостей

«Я»; відкриття і розвиток справжньої особистості, реалізація всієї людської індивідуальності; процес прояву, результат самовизначення.

У науковій літературі синонімами поняття «самореалізація» виступають терміни «самоствердження», «самоактуалізація», «самовираження», «саморозкриття» тощо. Значна кількість науковців (Є. Андрієнко, Є. Горячева, Н. Кулик, Н. Полубабкіна) намагалися в своїх роботах порушити питання про розмежування цих понять. На наш погляд, «самореалізація» є найбільш широкою і змістовою категорією, позаяк у ній знайшли своє бачення і «самоздійснення», і «самоактуалізація», і «самоствердження» особистості.

Щоб з'ясувати сутність професійної самореалізації вчителя початкової школи, потрібно зіставити її з поняттям педагогічної діяльності (рис. 1.). Сучасні науковці дійшли висновку, що самореалізація впливає на особистісний аспект педагогічної діяльності й полягає у виокремленні власного «Я» за допомогою свідомої, цілеспрямованої, соціальної ролі вчителя початкової школи [11].

Сучасними дослідниками пропонується різне трактування поняття «самореалізації вчителя початкової школи»:

- стадія професійного розвитку вчителя, на якій вчителем як суб'єктом діяльності не тільки досягається професійна майстерність, але й гармонійно розвивається особистість (Л. Мітіна);
- процес, під час якого відбувається усвідомлення особистістю того, чим володіє і чого прагне досягнути, а також обрання практичних дій для реалізації досвіду (В. Радул);
- практичне опредметнення сутнісних сил в умовах вільної педагогічної праці (І. Колеснікова);
- процес реалізації цінностей за умови ефективної організації професійної діяльності вчителя (Р. Скульський).

Наявність значної кількості визначень зумовлена тим, що саме самореалізація вчителя початкової школи може бути одночасно як характеристикою особистості загалом, так і рівнем її соціальної (професійної) активності зокрема. Тому механізм самореалізації особистості безпосередньо пов'язаний з такими категоріями, як самоідентифікація (самовизначення, самоаналіз), самопроєктування (самопланування, самоорганізація, самоуправління); самоактуалізація, саморозвиток, самовдосконалення, саморегуляція, самови-

ховання. Ці поняття можна охарактеризувати як так звані етапи на шляху самореалізації вчителя у професійній діяльності. Спробуємо визначити основні визначення поданих категорій.

Самоідентифікація – це початкова точка професійного розвитку вчителя, усвідомлення ним свого покликання, вибору професії. Зазвичай цей етап настає під час вибору майбутньої професії і впливає на подальше життя людини. Н. Нікітіна зазначала, що культура професійно особистісного самовизначення вчителя вказує на єдність свідомості та діяльності, що визначають, з одного боку, внутрішні цінності, а з іншого – взаємозв'язок і відкритість з навколишнім світом [7].

Проблема самопроєктування особистості вчителя досліджувалася в психології, філософії та педагогіці. Філософи і психологи розглядали самопроєктування як сутнісну природу людини, яка знаходить своє вираження в «її здатності будувати саму себе, а значить і змінювати зміст відповіді на питання про власну сутність» (А. Леонтьєв), як спосіб культурного самовизначення, як механізм сприйняття наукового і художнього образу (А. Счастливцев). У менеджменті обґрунтована ефективність використання самопроєктування як «навчання дією» (Л. Гительман). Отже, самопроєктування вчителя початкової школи можна розглядати як безперервний процес, який триває впродовж усього свідомого життя і скерований на створення, корегування, уточнення ідеального образу себе як професіонала своєї справи. Таким чином, процес самопроєктування – це так зване програмування і конструювання провідних деталей майбутньої діяльності, що забезпечують успішне становлення професійної свідомості вчителя і є невід'ємним чинником його саморозвитку та самореалізації [8].

Разом із тим самопроєктування особистості тісно пов'язане із самоактуалізацією. Вона передбачає пізнавальну діяльність, звернення до самого себе задля актуалізації власних здібностей і якостей, потрібних для вдосконалення якостей особистісних та професійних. Тому дієвим чинником самоактуалізації є здатність до самоаналізу. Досвід рефлексії, спрямованої насамперед на особисту діяльність, власні вияви в педагогічному становищі, на думку І. Зязюна, дають так званий ключ до наступної самостійної роботи стосовно самовдосконалення і дають змогу чітко форму-

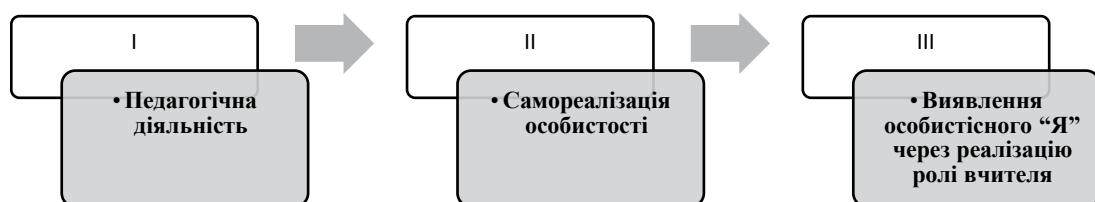

Рис. 1. Сутність самореалізації вчителя початкової школи

вати інформаційні запити до джерел педагогічної науки, досвіду педагогів, науковців, колег [4].

Не менш важливу роль у становленні особистості має людська самосвідомість. С. Максименко трактував категорію «самосвідомість» як усвідомлення людиною самої себе, її ставлення до навколишнього світу та інших. Самоусвідомлення особистості вчителя початкової школи сприяє зміні процесів, що відбуваються, допомагає глибшому самопізнанню, критичності їх оцінки [6].

Поняття «самовиховання» – це завжди діяльність, спрямована на внутрішні прагнення людини до кращої версії себе. А. Бойко розглядав саморозвиток і самореалізацію особистості вчителя як основні продукти самовиховання і не менш важливі функції власного стилю діяльності, без якого неможливо говорити про педагогічну майстерність учителя. Тому за допомогою самовиховання, самопізнання і саморозвитку особистість, що вибрала професію вчителя початкової школи, здатна успішно реалізувати себе у педагогічній діяльності [2].

Педагогічна діяльність, своєю чергою, надзвичайно багатогранна, гуманістична і поліфункціональна за своєю природою. Отже, професійна самореалізація вчителя початкової школи може повноцінно розвиватися тільки в умовах повноцінного освітнього середовища. Завдання вчителя, який став на шлях самореалізації, – проєктувати власну діяльність у багатомірному освітньому просторі. Завдання адміністрації освітнього закладу – створити всі умови для розвитку кожного вчителя.

Розглядаючи поняття «самореалізація», можна виділити два аспекти: внутрішній – особистісний аспект, завдяки якому ця категорія визначає стан, мету або результат, яких можна досягнути в результаті власного росту і розвитку, та зовнішній – діяльнісний аспект, коли самореалізація розглядається як процес і засіб досягнення успіху, безпосередньо і в професійній сфері.

Зрозуміти основні функції професійно особистісної самореалізації можна з огляду на специфіку діяльності людини, різносторонні відношення і спілкування, можливості і саморозвиток. Важливою функцією в діяльності вчителя є рефлексивна. Ця функція характеризується бажанням людини свідомо і творчо змінити себе і навколишній світ. Якщо не розвивати цю функцію, то діяльність вчителя призведе до вигорання, відсутності цілісного уявлення своєї діяльності та оцінки власної діяльності, що призводить до зупинки професійно особистісного розвитку. Ціннісна функція дає змогу вчителю оцінювати і вдосконалювати себе. Відсутність ціннісної функції веде до того, що людина «губиться в житті», надає перевагу діяльності під чиймось керівництвом, не проявляючи самостійності. Водночас надмірний розвиток цієї функції призведе до втрати цікавості до навчання, бо

людина не може співставити свої цінності із реальними можливостями. Комунікативна функція самореалізації вчителя пов'язана з потребою розуміти оточуючих та взаємодіяти з ними. Якщо не розвивати цю функцію, то діяльність людини зводиться до замкнутості і байдужості до себе і оточуючих. Такі працівники освіти, як правило, володіють низьким рівнем знань та вмінь. Мотиваційна функція дає змогу за наявності досить сильних і позитивних мотивів спонукати людину до саморозвитку та самовдосконалення. За відсутності мотивації діяльність вчителя зводиться до того, що немає зацікавленості і бажання до вдосконалення [1].

Отже, всі вищезазначені функції пов'язані між собою та є залежними одна від одної. Самореалізація вчителя буде залежати від діяльності, яка визначатиме домінування тієї чи іншої функції. Важливо, щоб провідною була мотиваційна функція, вона створює умови для самореалізації.

Висновки. Отже, узагальнюючи проаналізовані джерела, під поняттям «самореалізація вчителя початкової школи» можна розглядати процес цілеспрямованого втілення предметних сутнісних сил, особистісних якостей та фахових компетентностей, що виявляються як здатність розкривати професійно-педагогічний потенціал у діяльності.

Трактуванням терміна «самореалізація» займалися багато науковців. Тому це поняття пройшло складний та тривалий етап у своєму розвитку. Самореалізація безпосередньо пов'язана з філософією та психологією. Механізм самореалізації особистості вчителя початкової школи тісно пов'язаний з низкою основних понять, які розглядаються як так звані етапи на шляху професійної самореалізації. Професійна самореалізація вчителя початкової школи полягає у вияві свого «Я» у свідомій, цілеспрямованій реалізації особистісно-цінної, вільно обраної соціальної ролі. Також на особистісний розвиток вчителя впливають функції самореалізації. Вони є взаємопов'язаними та доповнюють одна одну.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базаева Ф.У. Функции самореализации будущего педагога в его профессионально-личностном саморазвитии. *Успехи современного естествознания*. 2011. № 4. С. 143–144.
2. Бойко А.І. Самовиховання вчителя як чинник вдосконалення педагогічної майстерності. *Вісник НТТУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2009. 3. С. 8.
3. Жураковская В.М. Самореализация личности как ведущая задача образования. *Преподаватель XXI века*, 2007. 2. С. 176–182.
4. Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. URL: studentam.net.ua/content/view/7596/97.
5. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.

6. Максименко С.Д. Психологія особистості. ТОВ «КММ». 2007. 296 с.

7. Никитина Н.Н. Становление культуры профессионально-личностного самоопределения учителя : монография. Прометей, МНГУ, 2002. 316 с.

8. Остапчук О.Є. Самопроєктування як засіб професійної самореалізації майбутнього вчителя. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2009. № 3.

9. Сластенин В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры. *Педагогическое образование и наука*. 2004. № 5. С. 4–15.

10. Тимощук Г.В. Професійна самореалізація особистості як педагогічна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2018. № 43.

11. Чобітько М. Г. Особистісне і професійне самовизначення майбутнього вчителя. URL: http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n3_2009_st_9/.

12. Чуба О.Є. Самореалізація особистості майбутнього вчителя як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2012. № 38. С. 398–402.

13. Шендрик И.Г. Самореализация личности в контексте проектирования образования. *Педагогика*. 2004. № 4. С. 36.